

چگونگی ظهور و شکل‌گیری خیابان لاله زار

مصطفی راستی دوست

چکیده

در سال 1252 هـ ش 1871 م ناصرالدین شاه قاجار به فرنگستان می‌رود و در شهر پاریس و خیابان شانزله‌لیزه از او و همراهان استقبال گرمی می‌شود. فضای خیابان شانزله‌لیزه آنقدر شاه قاجار را تحت تاثیر قرار می‌دهد که در بازگشت به تهران در صدد برمی‌آید خیابانی همانند شانزله‌لیزه احداث کند باغ لاله‌زار محلی برای ایجاد خیابان جدید انتخاب می‌گردد، این خیابان با تجهیزات شهرهای اروپایی آغاز بکار می‌کند و نمودی از زندگی جدید شهری می‌شود این مقاله به چگونگی و شکل‌گیری خیابان لاله‌زار و تاثیر آن در توسعه فضاهای شهری و نقش آن در گسترش فرهنگ جدید در جامعه سنتی تهران می‌پردازد.

واژگان کلیدی

فرهنگ، نوآرگی، خیابان، باغ، لاله زار

مقدمه

از اواخر دوره صفویه شاهد زوال تدریجی در هنر و معماری ایرانی و نفوذ عناصر بیگانه هستیم. نمونه‌های این نفوذ در نقاشی کاخ چهلستون که به روش کوئرداسکا (ریسمان خشک) دیده می‌شود. 3 نفر زن را با لباس ایرانی و فضای تصویر ایرانی و یک مرد با لباس (شنل و کلاه) اروپائی در مرکز تصویر دیده می‌شود و در معماری این دوره فرم پلان کاخ 8 بهشت در اصفهان متفاوت از فرم پلان کاخ‌های ایرانی است و نمونه‌های دیگر
تلاش برای کسب دستاوردهای فرهنگ غرب به صورت عملی‌تر از دوره قاجاریه و بخصوص در زمان ولایتعهدی عباس میرزا صورت می‌گیرد و بدنبال آن نمونه تقلید در حوزه شهری در زمان ناصرالدین شاه قاجار در جهت تجدید سازمان شهر تهران صورت می‌گیرد که شامل گسترش تهران از جهت شمال، برداشتن حصار شاه طهماسبی و ایجاد خیابان به سبک اروپائی همانند لاله‌زار که بصورت باغی در خارج از حصار واقع بود و انتقال آن به داخل حصار از عرصه‌های مهم برای ایجاد نهادها و فضای شهری به سبک اروپائی بود در این مقاله مختصر چگونگی تبدیل باغ لاله‌زار به خیابان لاله‌زار و عناصر جدید آن در پیرامون آن نشان می‌دهد و همچنین اینکه مدل اصلی ایجاد خیابان لاله‌زار خیابان شانزده لیزه پاریس بوده است.

باغ لاله‌زار

باغ لاله‌زار در بیرون از حصار شاه طهماسبی در طول سال 1190 هـ ق و قبل از آن ساخته می‌شود (کریمان، 1355)

این باغ محل رشد لاله‌های خودرو بوده است و همانند طرح باغهای ایرانی بصورت چهارباغ بوده است و محلی برای گردش و تفریح خاندان قاجار و مکانی برای اقامت درباریان و نمایندگان کشورهای خارجی بحساب می‌آمده است. (هدایت، 1339)

باغ لاله‌زار، باغ خالصه پردارو درخت مصفایی است که لاله‌های خودرو در آن می‌روییده و با نرده‌های چوبی‌اش از جمله تفرجگاه‌ها به حساب می‌آمده است. (شهری، 1383)

موقعیت باغ لاله‌زار در نزدیکی دروازه شمالی ارگ کریمخانی و جنوب غربی باغ نگارستان بوده است. بعلت افزایش جمعیت شهر تهران شهر از چهار جهت گسترش می‌یابد و بیشترین گسترش متوجه شمال تهران است و حصار دوره صفویه (حصار شاه طهماسبی) خراب می‌گردد و حصار جدید به صورت 8 ضلعی احداث می‌گردد و باغ نگارستان و

باغ لاله‌زار در داخل بافت قرار می‌گیرند و تقسیم‌بندی خیابان‌ها در تهران مورد توجه قرار می‌گیرد که همانند شهرهای به صلیب کشیده شده اروپائی می‌شود. اعتمادالسلطنه در این خصوص می‌نویسد:

باغ لاله زار

..... خیابان‌های دارالخلافه است که چهار خط آن به شکل مربع ابنیه ارگ مبارک را در میان گرفته و مربع دیگر به هزاران بار از آن بزرگتر خود شهر طهران قدیم را احاطه کرده است و از این هشت خط مزبور خیابان‌های دیگر بریده و به جمیع دروازه‌های دوازده گانه دارالخلافه ناصری کشیده شده است. (اعتمادالسلطنه 1363)

تهران از سوی شمال گسترش می‌یابد و ساختار ارگ کریمخانی را دگرگون می‌کند و خیابان‌های در اطراف آن احداث می‌گردد و محله‌های جدید در مناطق شمالی شهر به نام دولت ایجاد می‌گردد. محله دولت منطقه سکونت خارجیان و اعیان و اشراف و سفارتخانه‌ها می‌شود.

بازگردیم بر سر تخریب باغ لاله‌زار که در زمان ناصرالدین شاه به نوده‌هزار تومان فروخته می‌شود و درختان آن بریده و زمین آن میان اطرافیان شاه تقسیم می‌گردد. (شهری، 1383)

احداث خیابانی شبیه شانزله‌لیزه نشان از تقلید کالبدی دولت قاجار از یک مفهوم محتوایی بود. شانزله‌لیزه در پاریس مکانی برای زندگی و تجارت مردم پاریس بوده و در واقع گردش کالا و سرمایه در این خیابان نقش اساسی در پا گرفتن نظام اقتصاد سرمایه‌داری شهر پاریس داشت ولی متأسفانه دولت قاجار بدون دغدغه‌های پا گرفت نظام تولیدی و گردش سرمایه و صرفاً با هدف تجدید طلبی با ابزار تقلید ظاهری اقدام به ساخت خیابان لاله‌زار می‌کند و در همین جهت یک صنف و گروه دلال و زمین خوار بوجود می‌آید که پدیده‌ای نو در اقتصاد شهری بحساب می‌آید.

باغ لاله‌زار توسط صنف زمین خوار درباری تقسیم و سود کلان نصیب آنان می‌گردد این سود بجای آنکه در تولید سرمایه‌گذاری گردد به سمت و سوی فعالیت‌های غیرتولیدی سوق پیدا می‌کند.

با احداث خیابان لاله‌زار در بخش شرقی آن باغ وحش احداث می‌گردد. هدف از ایجاد باغ وحش در ابتدا برای نگهداری حیوانات و آموزش علوم طبیعی بود که بعدها جنبه تفریحی و نمایشی آن غالب شد. (نجمی، 1356)

احداث باغ وحش عنصری نو در بافت شهری دوره قاجار محسوب می‌شد. با توجه به اینکه خیابان شانزده‌لیزه خیابان عریضی است چرا لاله‌زار با عرض کم احداث گردید دولت قاجار مفهوم محتوایی خیابان شانزده‌لیزه مدنظرش نبود بلکه فقط فضایی را می‌خواست که حال و هوای شانزه لیزه را تداعی کند نه مفهوم محتوایی آنرا.

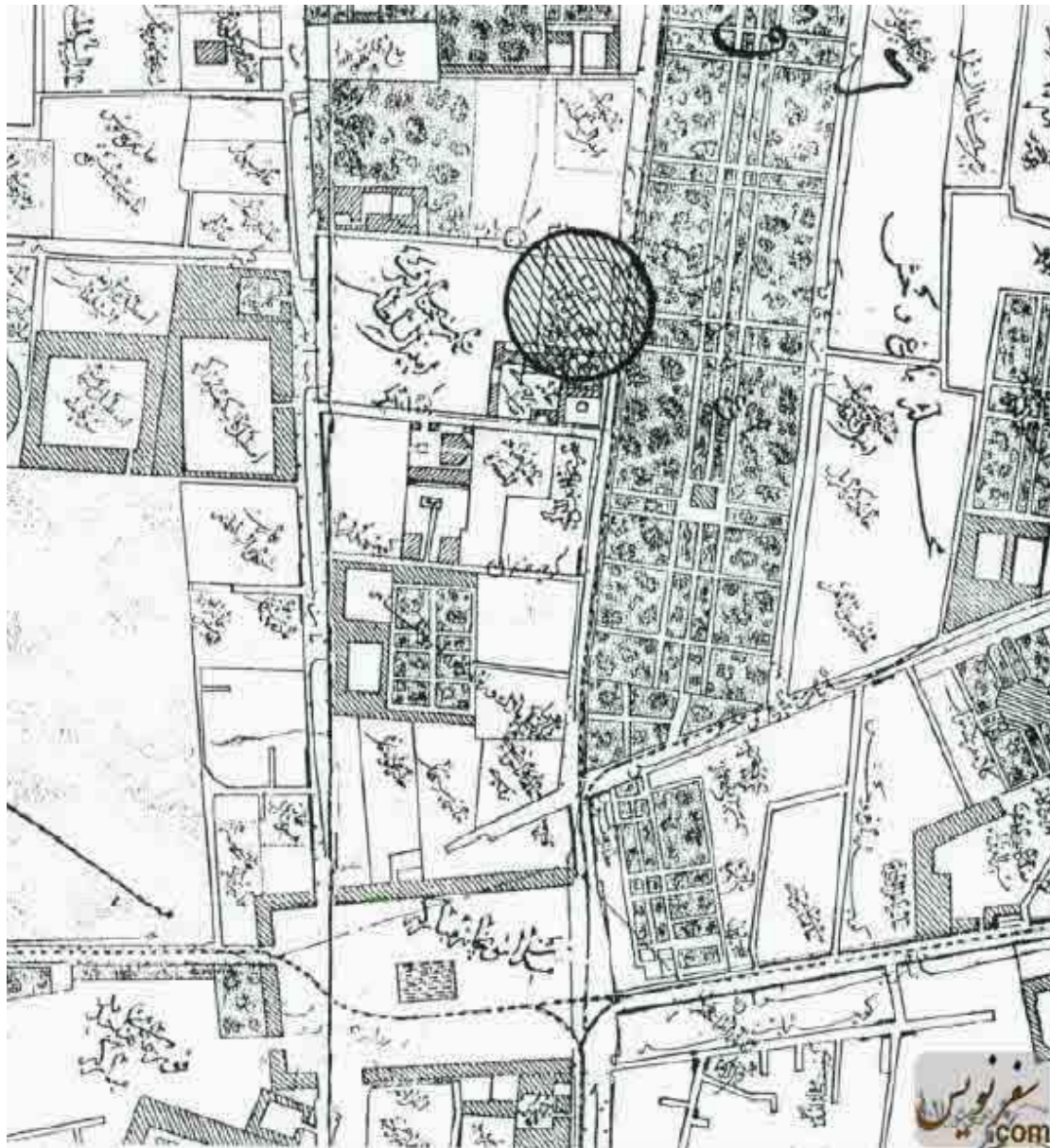
در جانب غربی خیابان لاله‌زار خانه‌های ثروتمندان و خارجیان قرار داشت این خانه‌ها با سردرها و ازاره‌هایی که با آجرهای سنگ نما ساخته شده و با بامهای شیروانی که تا آن زمان رایج نبود نمایان شدند (سیفی فمی تفرشی، 1369)

در روز افتتاح خیابان لاله‌زار با چراغ گاز شاه حضور نمی‌یابد و علت آنرا ازدحام جمعیت می‌داند که ممکن است برای جان شاه خطری داشته باشد و شاه در میان مردم حضور نمی‌یابد مفهوم غربی خیابان در تعارض با مفهوم کورباش، دورباش شرقی قرار می‌گیرد. عرصه عمومی طلب شده از بالا به هنگام تولد خود موجب ترس آفریننده‌اش می‌شود. از عناصر بیگانه‌ای که در روند حیات خیابان لاله‌زار نقش اساسی داشت ایجاد چراغ گاز نورپردازی از بالا بود که موجب شد زندگی شبانه و گذراندن اوقاتی را تا پاسی از شب (در خیابان) را بوجود آورد که در تعارض با زندگی مردمان تهران بود تا آن زمان مردان بعد از کار و روزانه اقدام به خرید ملزومات خانه می‌کردند و به خانه می‌رفتند و به دید و بازدید افراد محله و فامیل می‌پرداختند و در موقع خواب هم پدر و مادر با قصه‌های جذاب و شیرین خواب آرام بچه‌ها را دوصد چندان می‌کردند.

نتیجه:

جریان مدرنیته که از اواخر صفویه آغاز گردیده بود در دوران قاجاریه با ارتباط با دنیای غرب توسعه می‌یابد و تئوری اینکه برای جبران عقب ماندگی لازم است از غرب تقلید کرد و بر سر زبان‌ها افتاد در زمان ناصرالدین شاه سیل کالاهای خارجی وارد کشور می‌شود و تقلید از خیابان‌ها، فضاها، شهری، وسائل نقلیه و هر شیئی که زندگی اروپائی مورد استفاده قرار می‌گرفت به تصور اینکه استفاده از آن شیئی موجب پیشرفت و جبران عقب ماندگی می‌گردد، معمول می‌شود. بهره‌گیری از تجهیزات و ادوات بیگانه موجب پدید آمدن فرهنگی متناسب با نوع بهره‌گیری از آن وسائل شد

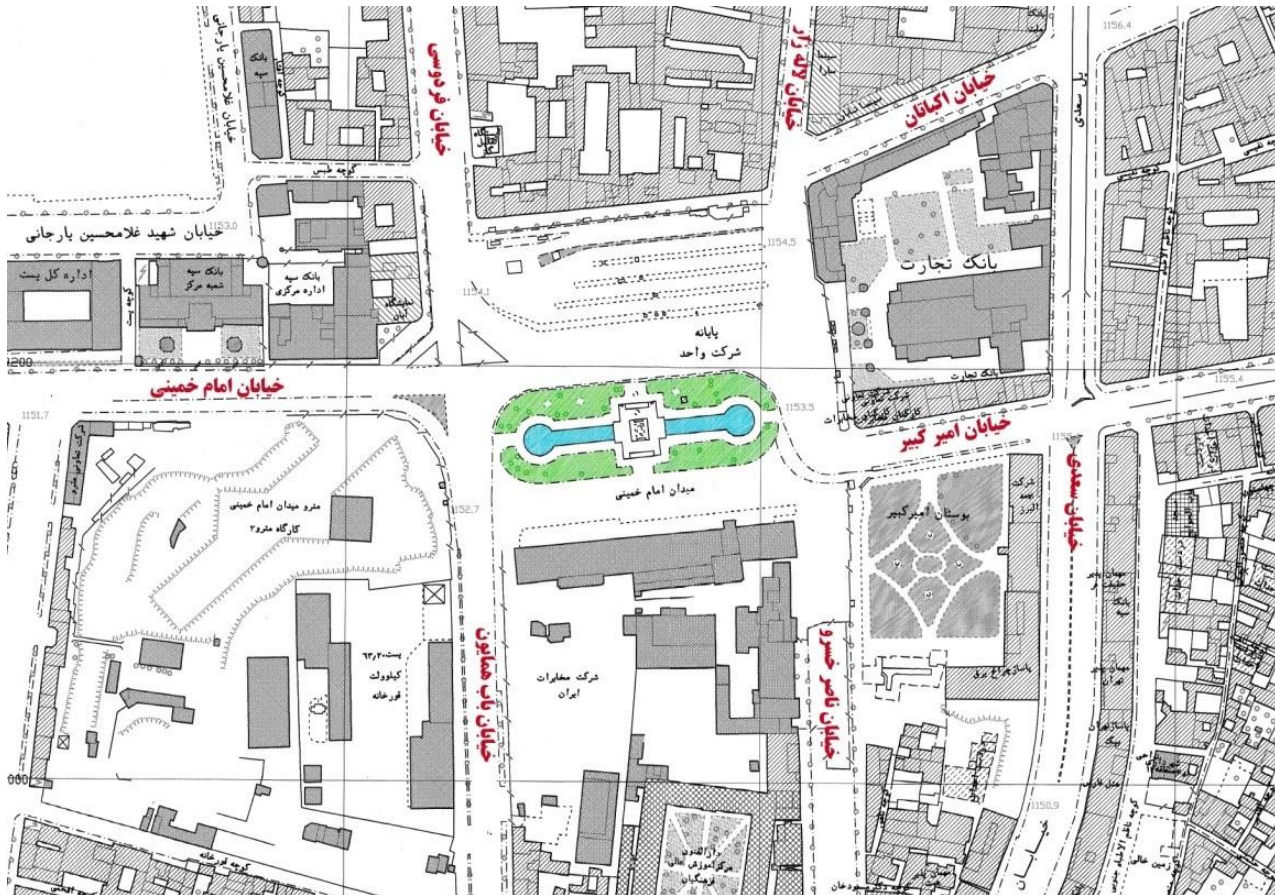
راه اندازی واگن اسبی و کارگذاری ریل ان در خیابان لاله زار صرفاً یک تقلید شکلی بود، چرا که ضرورت وجودی آن احساس نمی‌شدد واقع نقش تردد و حمل نقل تاثیر جدی در انتقال کالا و رونق اقتصاد ایفا میکند واگن اسبی ضرورت ایجابی نداشته است و به همین دلیل سیر تکاملی منطقی را طی نمیکنند و در اواخر دوره قاجار واگن اسبی جمع اوری میگردد در صورتی که در پاریس سیر تکاملی واگن اسبی به مترو پاریس منتهی میگردد اینگونه تغییرات و احداث مدارس به سبک جدید انتشار روزنامه‌ها، چاپ کتاب و ایجاد فضای گفتگو و تبادل نظر و آشنایی با فرهنگ کشورهای خارجی و عواملی دیگر زرمه‌های انقلاب مشروطیت را در پی داشت.

موقعیت باغ لاله زار در دوره ناصرالدین شاه قاجار

خیابان لاله زار در دوره پهلوی دوم

موقعیت خیابان لاله زار نسبت به عناصر شهری

منابع:

- 1- اعتمادالسلطنه، محمدحسن، مرآه البلدان، جلد سوم به کوشش 4 نوایی و م ج. محقق دانشگاه تهران
1367
- 2- امانت، عباس، قبله عالم: ناصرالدین شاه قاجار و پادشاهی ایران، ترجمه حسن کامشاد، کارنامه، مهرگان،
تهران
- 3- انوار، عبدالله، غرب خیابان لاله زار، کتاب تهران، جلد سوم، روشنگران، تهران.
- 4- پارسایی، محمدمهدی و داریوش تهامی، عکس های قدیمی تهران، کتاب 1، بانک قلم، تهران
- 5- ذکا، یحیی و محمد حسن سمسار (1376)، تهران در تصویر، سروش، تهران
- 6- سیفی فمی، تفرشی، مرتضی (1369)، تهران در آئینه زمان، اقبال، تهران
- 7- کریمان، حسین (1355)، تهران در گذشته و حال، دانشگاه ملی، تهران
- 8- شهری، جعفر (1383)، طهران قدیم، معین، تهران
- 9- شهری، جعفر (1369)، تاریخ اجتماعی تهران در قرن 13- زندگی، کسب و کار، رسا، تهران